

מות שאול - שלוש גרסאות ומשמעותן בהיסטוריוגרפיה המקראית¹

רוני מגידוב

הקדמה

מותו של שאול מסופר בספר שמואל פעמיים - פעם בסוף שמואל א' (שמ"א ל"א) ופעם בפרק שאחריו - בתחילת שמואל ב' (שמ"ב א' 1 – 16). פעם נוספת מצוין מות שאול בספר דברי הימים (דה"א י' 1 – 14). בעוד שדברי הימים ושמואל א' ל"א מספרים גרסה דומה למדי, התיאור בשמ"ב א', למרבית ההפתעה, מספר סיפור קצת שונה. מדוע "הרג" התנ"ך את שאול שלוש פעמים? האם ניסוח אחר: האם אחד מהתיאורים משקר? הסיפורים על מות שאול שופכים אור על דמותו בעיני ההיסטוריוגרף של ספר שמואל ובעיני ההיסטוריוגרף של דברי הימים. יש עניין רב להכיר הן את שאול דרך תיאוריהם של בעל ספר שמואל ובעל ספר דברי הימים, והן את ההיסטוריוגרפים המקראיים הללו, את מגמותיהם ואת דרכי העיצוב שהם נוקטים בהם.

על מה מדובר בכלל? כיצד מת שאול לפי המסופר בשמ"א וכיצד הוא מת על פי המתואר בשמ"ב?

במספר עניינים שונה הסיפור בשמ"א ומזה של שמ"ב: מי נהרג, מי האויב שמצא את שאול בקרב, כיצד ניסה למות, מי מסייע לשאול למות, כיצד מת בסופו של דבר. את ההבדלים המרכזיים בין שתי הגרסאות ניתן לסכם בטבלה הבאה:

שמ"א ל"א	שמ"ב א
שאול ושלושת בניו מתו (פס' 2,6):	שאול ויהונתן מתו (פס' 4):
המורים מצאו את שאול (פס' 3)	רכב ובעלי פרשים הדביקו אותו (פס' 6)
שאול פונה אל נושא כליו ואחר כך נופל על חרבו (פס' 4)	נשען על חניתו ואחזהו שבץ (פס' 9)
שאול מת מפילתו על חרבו (פס' 5)	שאול פונה אל הנער העמלקי [נושא הכלים לא מוזכר] (פס' 7)
	שאול מת ממכת הנער העמלקי (פס' 10)

ענין נוסף חשוב הוא שהתיאור בשמ"א ל"א נמסר מפי המספר המקראי, ואילו תיאור מות שאול בשמ"ב מובא בפיה של דמות בסיפור – דמותו של הנער העמלקי.

מה באמת קרה? – כיצד ניתן להכריע בין שתי הגרסאות?

מבחינה לוגית קיימות ארבע אפשרויות -

1. גרסת שמ"א היא הנכונה
2. גרסת שמ"ב היא הנכונה
3. שתי הגרסאות נכונות
4. שתי הגרסאות אינן נכונות.

¹ מאמר דידקטי זה מבוסס על מאמרה של יאירה אמית, "שלוש ואריאציות על מות שאול: עיון בעיצוב העולם, במהימנות ובמגמתיות בסיפור המקרא", בית מקרא ק' תשמ"ה, עמ' 92 – 102.

המשותף לאפשרויות 2 ו 4 הוא שגרסת שמ"א איננה נכונה – אם משום שגרסת שמ"ב עדיפה עליה או משום שגם היא וגם גרסת שמ"ב אינן נכונות. בסיפור המקראי המספר הוא אוטוריטה מהימנה שמייצגת את מה שבאמת קרה. הסופר הכל יודע בתנ"ך מספר את האמת, ואילו גרסה המובאת מפי דמות בסיפור נתונה בספק ולגביה מתעוררת החשדנות. משום כך אפשרויות 2 ו 4 אינן יכולות להיות נכונות על פי כללי הסיפור בתנ"ך. כלל זה, על אמינות הדיווח של המספר, מצמצם את האפשרויות ומותיר שתיים בלבד – או שהגרסה בשמ"א היא הנכונה או ששתיהן נכונות – גם זו של שמ"א ל"א וגם זו של שמ"ב א'.

איך שתי האפשרויות יכולות להיות נכונות? הלא הן סותרות!

חלק מההבדלים בין הגרסאות ניתנות להסבר פשוט. כך למשל, העובדה כי הנער העמלקי סיפר רק על יהונתן ושאלו היא משום ידיעתו את דבר ידידותם המופלאה והנחתו שמוקד התעניינותו של דוד יהיה במלך ובנסיך שהיה ידידו הטוב; או אפשר שהמורים (היורים בקשת) והפרשים חד הם. כלומר כלי הנשק של הפרשים היה החץ והקשת. אולם כיצד נסביר את ההבדל המהותי – האם שאלו מת על חרבו או שהנער עמלקי הרגו?

כבר פרשן מקרא קדום הציע פתרון הרמוניסטי לשאלה. יוסף בן מתתיהו כותב זאת בספרו "קדמוניות היהודים", ספר שישי סעיף ז':²

ושאלו ברה וסביבו גדוד גיבורים. אולם כששלהו הפלישתים נושאי כידונים ורובי קשת אחריו נפלו כל האנשים, חוץ ממתי מספר; והוא עצמו נפצע נפצע רבים אחרי קרב נהדר [= מלא הדר], עד שלא היה בו כוח עוד לעמוד בפני מכות האויב. ובהיותו חלש מכדי להרוג את עצמו ציווה את נושא כליו לשלוף חרבו ולדקרו בה בטרם יתפשוהו האויבים חי. אולם נושא הכלים לא מצא עוז בנפשו להרוג את אדוניו. אז שלף שאלו בעצמו את חרבו ועמד על חודה והפיל את עצמו עליה. אך מכיוון של עצר כוח לדקור את עצמו או להישען על חרבו ולתקעה בגופו, פנה וראה איש צעיר עומד לידו ושאלו מי הוא. וכשמע שעמלקי הוא ביקש לתחוב בו את החרב, משום שהוא אינו יכול לעשות זאת בידי, ולגרום למיתתו באיזו דרך שירצה. והלה עשה כך ופשט את צמיד הזהב מזרועו ואת כתר המלכות וברח. וכשראה נושא כלי שאלו שמת המלך, המית גם הוא את עצמו.

מבחינת יוסף בן מתתיהו ההבדלים בין הגרסאות אינם אלא ביטוי לשני רגעים שונים באותו אירוע. לדבריו תחילה אירע המסופר בשמ"א ל"א ואחר כך המסופר בשמ"ב א': שאלו נשען על חרבו בכוונה למות ולא הצליח ולכן ביקש מהנער העמלקי להשלים את המלאכה. היות ומדובר בעמלקי הוא לא חשש, כמו נושא הכלים, לפגוע ב"משיח ה'".

יוספוס לא לבד

גם פרשנים מסורתיים נוטים להרמוניזציה של שתי הגרסאות.

רלב"ג מפרש באופן דומה למדי את הסיפורים וכך הוא אומר בפרושו לשמ"א ל"א 4:

² הקטע לקוח מתוך יוסף בן מתתיהו (פלביוס יוספוס), קדמוניות היהודים, (מתרגם אברהם שליט) מוסד ביאליק ירושלים תשמ"ה, עמ' 220. (על יוספוס ניתן לקרוא בקצרה ב

http://he.wikipedia.org/wiki/%D7%99%D7%95%D7%A1%D7%A3_%D7%91%D7%9F_%D7%9E%D7%AA%D7%AA%D7%99%D7%94%D7%95

(AA%D7%99%D7%94%D7%95

ויקח שאול את החרב ויפול עליה - ידמה מזה המקום שכיחש העמלקי שאמר לדוד שכבר הרג שאול אולם אמר זה כדי למצוא חן בעיני דוד כי יודע היה שנאת שאול אל דוד; ואפשר כי לא מת שאול בנפלו אל הרבו והשלים להמיתו זה הגר העמלקי, כמו שסיפר לדוד והוא היותר נכון לפי מה שאחשוב.

ובפירושו לשם"ב א' פס':

והנה שאול נשען על חניתו- ידמה שלאחר שנפל על חניתו וראה שלא דקרהו היה שאול נשען עליו בכח להשלים הדקירה וכאשר ראה כי לא יכול על זה אמר לנער העמלקי שימותהו.

ולגבי פס' 9 הוא מפרש:

כי אחזני השבץ כי כל עוד נפשי בי - הרצון בזה לפי מה שאחשוב שהלבוש היה לבוש משובץ להוסיף לו חזק באופן שלא יוכל החרב לחתכו בקלות ואמר שאול שהחנית שנפל עליו אחז לו השבץ ולזה לא יכול היה לעבור לדקרו וכאשר אמר שהוא חי עדיין ביקש מממנו שימותהו שלא יתעללו הערלים בו.

מה מונע קביעה חד משמעית שהנער העמלקי משקר?

מדוע הפרשנים ממהרים להציע שילוב וליצור הרמוניזציה בין שתי הגרסאות? מדוע אין הם מציגים את הנער העמלקי כשקרן?

נדמה שהסיבה של הפרשנים היא העדות האילמת שהביא העמלקי משאול - הנזר והאצעדה, המקשים לראות בו שקרן באופן גורף. אין ספק שבדרך זו או אחרת הנער העמלקי היה מעורב וככל הנראה נכח במקום מותו של שאול.

האם, למרות הכתר והאצעדה ניתן להבחין שהנער העמלקי משקר?

אין ספק שלנער העמלקי היתה הזדמנות לקחת את הכתר והאצעדה. יש לו מידה כזו או אחרת של מעורבות במות שאול ובקרב על הגלבוש. אולם האם חייבים לקבל את כל דבריו כאמת?

פרשן המקרא מ.צ. סגל טוען כי גרסת העמלקי שקרית ונועדה למצוא חן בעיני דוד, שהלוא הנער מבשר על מות אויבו ורודפו האובססיבי של דוד.³ נדמה שיש משהו בדברי סגל. יש בסיפור של הנער העמלקי כמה פרטים שמעוררים את חשדינו באשר למהימנות דיווחו. מהם הפרטים המעוררים חשד בסיפורו?

א. לפי דיווחו של הנער העמלקי, המילים הפותחות את השיח בינו לבין שאול הן: **יִפְּן אַחֲרָיו וַיִּרְאֵנִי וַיִּקְרָא אֵלַי וַאֲמַר הֲנִי וַיֹּאמֶר לִי מִי-אַתָּה וַיֹּאמֶר (וַאֲמַר) אֵלָיו עַמְלֵקִי אֲנִי**. קצת מוזר ששאול מתעניין כל כך מי הוא הנער שהוא עומד לבקשו להרגהו. האמנם על סף מותו הוא פותח בשיחת חולין של בירור נוסח: "מאיפה אתה בארץ?" ייתכן שאלה דברי העמלקי שנועדו לאוזני דוד, המסבירים כי הוא איננו מישראל ולכן איננו מחויב לצו שלא לפגוע במשיח ה'. אם כך, הוא נוקט שיקול דעת זהיר בספרו את מהלך האירועים בפני דוד.

ב. גם הופעתו המחושבת של העמלקי - מצד אחד בבגדים קרועים ואדמה לראשו ומצד שני כמבשר על המתתו את שאול - מעידה על הישמרות ומחשבה שקולה שיש מאחוריה מחשבה על רווח אפשרי מהמלך אבל גם "התכסחות".

ג. מלותיו של הנער - **נִקְרָא נִקְרִיתִי בְּהַר הַגְּלִבֵּעַ** (פס' 6) מרמזות לאי אמינות. למה הכוונה במילים **נִקְרָא נִקְרִיתִי**? 'הלכתי לטיול להתבונן באירוס הגלבוש ופתאום מצאתי את עצמי במלחמה?' איך בן אדם 'קראו נקרה' לאזורי קרבות!?

³ סגל, ספרי שמואל, ירושלים תשל"ז, עמ' רל"א - רל"ב.

ד. בתחילת דבריו – בפס 3 – ניתן היה להבין מדברי הנער שהוא היה שייך למחנה ישראל – הוא אומר שהוא נמלט ממחנה ישראל (מִמַּחֲנֵה יִשְׂרָאֵל נִמְלָטָתִי). אבל אחרי כן מתברר כי הנער הוא עמלקי ולא בדיוק שייך לצבא הלוחמים. הוא איכשהו "קרה נקרה" להרי הגלבוע ולא היה חלק מאנשי ישראל הלוחמים. משמ"א ל"א 8 אנו לומדים כי הפלשתים הגיעו רק למחרת לפשט את החללים. סביר כי בשעות הערב עם סיום הקרבות הגיעו טיפוסים מסוגו של העמלקי כדי לשלוח ידם בביזה.

ה. עוד ראייה לספק בדבר מהימנותו של העמלקי היא הספק העולה מתגובתו של דוד. השיח בין העמלקי לדוד מלמד כי זהו שיח של 'כבדהו וחשדהו': בתחילת דבריו העמלקי מדווח בכלליות **וַיֹּאמֶר אֲשֶׁר-נָס הָעָם מִן-הַמִּלְחָמָה וְגַם-הַרְבֵּה נָפַל מִן-הָעָם וַיָּמָתוּ וְגַם שָׁאוּל וַיהוֹנָתָן בְּנוֹ יָמָתוּ.** (פס' 4); ייתכן שהדיווח הכללי בהתחלה נועד לבדוק את השטח – כיצד יקבל דוד את הבשורה. אולם דוד לא מקבל את הדיווח הזה; הוא מכריח את העמלקי להיכנס לפרטים: **וַיֹּאמֶר דָּוִד אֶל-הַנַּעַר הַמִּגִּיד לוֹ אֵיךְ יִדְעָתָּ כִּי-יָמָת שָׁאוּל וַיהוֹנָתָן בְּנוֹ** (פס' 5). בפס' 16 אומר דוד לפני שהוא הורג את הנער העמלקי **כִּי פִיךָ עָנָה בְּךָ וְלֹא "יָדִיךָ הָרְגוּ".** הבחירה במילים האלה עשויות להעיד על הספק של דוד. מבחינת דוד, גם אם הנער לא הרג את שאול כמו ידיו, במילותיו וידא את הריגתו.

זאת ועוד, בפרק ד' מלמד דוד את רכב ובענה שהרגו את מפיבושת בן יהונתן לקח מ"קל וחומר". בפס' 10 – 11: **כִּי הַמִּגִּיד לִי לֹאמֹר הִנֵּה-יָמָת שָׁאוּל וְהוּא-הָיָה כְּמַבְשָׁר בְּעֵינָיו וְאַחֲזָה בּוֹ וְאַהְרָגְהוּ בְּצִקְלָג אֲשֶׁר לְתַתִּי-לוֹ בְּשָׂרָה. יֵא אֶף כִּי-אֲנָשִׁים רָשָׁעִים הָרְגוּ אֶת-אִישׁ-צִדִּיק בְּבֵיתוֹ עַל-מִשְׁכָּבוֹ וְעַתָּה הֲלוֹא אֲבַקֵּשׁ אֶת-דָּמוֹ מִיְדָכֶם וּבְעַרְתִּי אֶתְכֶם מִן-הָאָרֶץ** גם כאן, לפני הוצאת להורג של רכב ובענה, אומר להם דוד: אם את הנער העמלקי שרק בישר את מות שאול הרגתי, בוודאי שאהרוג אתכם על הריגה בפועל של אישבושת בן שאול. נראה שדוד אינו מקבל את דיווחו של הנער העמלקי על הרג שאול כדיווח אמין.

לאור כל האמור לעיל, איננו בטוחים - האם גרסת העמלקי נכונה? האם היא שקרית? האם נכון לקבל את הפירוש ההרמוניסטי של יוסף בן מתתיהו, רלב"ג, אברבנאל ופרשנים נוספים המקבלים את עדותו? לא הכרחי להשתכנע לחלוטין שהעמלקי הוא שקרן, אבל דיווחו מעוצב כאפשרות כזו. כלומר, אין הוכחה שהעמלקי שקרן, אבל לא לגמרי בטוח שהוא דובר אמת ושאין לו אינטרסים ורצון לרווחים משל עצמו

למה לייצר שתי גרסאות - אחת אמינה מפי במספר ושנייה מפוקפקת, ולא חד משמעית?

המעין במקרא צריך לשאול את עצמו אם גרסה אחת נכונה ומהימנה והשנייה בלתי אמינה, מדוע בחר המספר לשלבה? מדוע לא השמיט אותה? ואם גרסת המספר היא הנכונה וזו של העמלקי משלימה אותה - מדוע בחר בדרך זו של העברת הסיפור?

בשלב זה ישאל עצמו הקורא החוקר - איזו גרסה פחות מחמיאה לשאול? באיזו גרסה מקופלת או מרומזת ביקורת עליו? שאול מת מות גיבורים. הוא נלחם בלי להיכנע. עד שלא נותר עוד אלא ליפול בשבי או למות והוא העדיף למות. זאת למרות שיצא לקרב בתחושת ייאוש, בידיעה שייפול ושינוצח. הוא, בנו ועמו. זהו מוות טראגי והרואי. ההרואיות באה לידי גם ביטוי בכך שאנשי המלך נופלים עימו, ושאנשי יבש גלעד מסתכנים בלקיחת גווייתו ומעניקים לו קבורת כבוד. אבל בצד הטררגיות של הדמות שהתבטאה בחייו כמו גם במותו, רוצה המספר גם להדגיש כי ה' מאס בשאול והעדיף את דוד. שאול נענש בהסבת מלכותו כיון שחטא באי ציות לדבר האל בפרשת העמלקים, ועתה עמלקי מביא את סימני

מלכותו אל דוד, שעתיד לרשת את המלכות. סיפור הנער העמלקי מזכיר מיהו המלך הראוי - דוד ממגר את העמלקים ומביסם בנגב ובצקלג, כששואל נלחם בגלבוע, ומובס ע"י הפלישתים, ובסופו של דבר מומת בידי עמלקי. לכותב הסיפור מגמות וכוונות משלו, אבל כשם שסיפור חייו של שאול סופר בדרך המעבירה מורכבות ורב מימדיות, כך חתימת הסיפור – פרשת מותו של המלך הראשון בישראל איננה חוששת מהבלטת גבורתו של שאול והטרגיות שבמותו, בצד שתילת רמזים לסיבת מפתו ולצידוק שבהעברת שרביט המלוכה לרעו הטוב ממנו - דוד.

הגרסה בדברי הימים שופכת אור על דרכו המיוחדת והמורכבת של בעל ספר שמואל

כדי להעריך את ההיסטוריוגרף של ספר שמואל נקפוץ לרגע להיסטוריוגרף אחר - זה של דברי הימים.

דבה"א י' 1 – 14 קרוב יותר בגרסתו לשמ"א כמובן. אבל במה שינה?

השינויים המשמעותיים הם בעיקר בפס' 6 ו 10:

שמ"א: וַיָּמָת שָׁאוּל וַיְשַׁלְשֵׁת בְּנָיו וְנִשְׂא כָּלִיו גַּם כָּל-אַנְשָׁיו בַּיּוֹם הַהוּא יַחְדָּו.

דה"א: וַיָּמָת שָׁאוּל וַיְשַׁלְשֵׁת בְּנָיו וְכָל-בֵּיתוֹ יַחְדָּו

מָתוֹ

בעל דברי הימים מדגיש כי ביתו של שאול מת עימו ובכך נפתח נתיב לגיטימי לדוד לעלות למלוכה, שכן, עם נפילת בית שאול, אין עוד טוענים לכתר. ספר שמואל לעומת זאת מדגיש את נאמנות אנשי שאול (וְנִשְׂא כָּלִיו גַּם כָּל-אַנְשָׁיו) שלחמו לצידו עד לסופם המר.

ובהמשך:

שמ"א: וַיְשִׂימוּ אֶת-כָּלִיו בֵּית עֲשֵׂתָרוֹת וְאֶת-גִּוְיָתוֹ תִּקְעוּ בְּחֹמֹת בַּיִת שָׁן.

דה"א: וַיְשִׂימוּ אֶת-כָּלִיו בֵּית אֱלֵהִיָּהֶם וְאֶת-גִּלְגָּלְתוֹ תִּקְעוּ בֵּית דָּגוֹן

אשר להצלת הגופה, התיאור בדה"א אינו מזכיר את גבורתם של אנשי יבש גלעד, שהסתכנו והלכו כל הלילה על מנת לגנוב מהפלישתים את גוויית שאול המבוזה, והביאוה לקבורה (שמ"א ל"א 11-13). לפי התיאור בדה"א אנשי יבש גלעד לא הורידו את גויות שאול ובניו מחומת בית שאן, אלא לקחו אותה מהרי הגלבוע שם הותרו הפלישתים חסרת ראש (פס' 11-12). וכך נותרת גופתו של שאול לא שלמה, מבוזה, שכן גולגולתו לא נקברה עם עצמותיו ונותרה תקועה בבית דגון (פס' 10).

בדה"א נוספה הערה ביקורתית מסכמת: וַיָּמָת שָׁאוּל בְּמַעְלוֹ אֲשֶׁר מָעַל בֵּה' עַל-דְּבַר ה' אֲשֶׁר לֹא-שָׁמַר וְגַם-לְשָׁאוּל בָּאוּב לְדָרוֹשׁ. יָד וְלֹא-דָרַשׁ בֵּה' וַיְמִיתֵהוּ וַיִּסַּב אֶת-הַמְּלוּכָה לְדָוִד בֶּן-יִשָּׁי. הערה זו רומזת לשמ"א ט"ו (במילה מָעַל) ולשמ"א י"ג 13 – 14 במילים אֲשֶׁר לֹא-שָׁמַר. ועוד נוטר בעל דברי הימים לשאול ומזכיר מפורשות את הדרישה בבעלת האוב (בלי לספר שהוא השמיד את האובות והידעונים) ובלי לספר את הסיפור הטראגי והנוגע ללב של הליכתו אליה.

המגמתיות של דה"א ברורה ובוטה. ספר שמואל הציג דמות מורכבת, מלך התמודד עם לחצים קשים מבית ומחוץ ויכול לרבים מהם. מוצגת בו דמות סוערת, טראגית, בעוד שדה"א הציג ראייה הנוטה ל"שחור לבן". זוהי ראייה שהיא חלק

ממאפייני ספר דה"י בכתבו את סיפור שאול, ואת תולדות בית דוד וימי הבית הראון מנקודת מבטו. והדבר מפתה אוהבי מקרא וסקרנים לשאול מדוע ספר דה"י לא אפשר לעצמו את מה שספר שמואל כן איפשר. זהו נושא למאמר נוסף.⁴

הצדעה לשאול המלך הראשון

אי אפשר לסיים את הלימוד על שאול בלי לעמוד דקת דומייה מול המצבה המפוארת שהעמיד לזכרו שאול אחר. לא מעט שירים כתב שאול טשרניחובסקי על שאול. ב 1893 כתב טשרניחובסקי את הבלדה המפורסמת על שאול בעין דור. ארבע השורות האחרונות של בלדה זו, ראויות להיקרא עם הפרידה מסיפורו של שאול המלך הראשון:

ובאשמורת הבוקר בלי קשת ושלה
על סוס קל המחנה שב שאול המלך
ופניו חורו, אך בלבו אין מורא
ובעיניו מתנוצצות - הייאוש הנורא.

ביבליוגרפיה

יאירה אמית, "שלוש ואריאציות על מות שאול : עיון בעיצוב העולם, במהימנות ובמגמתיות בסיפור המקרא", **בית מקרא** ק' תשמ"ה, עמ' 92 – 102. ומצוי גם ב:

<http://lib.cet.ac.il/pages/item.asp?item=11302>

סגל, **ספרי שמואל**, ירושלים תשל"ז.

---

⁴ וראה במאמר הדידקטי על יחזקאל י"ח וכן במאמר הדידקטי על דה"ב ל"ג. וכמובן בספרה של שרה יפת, **אמונות ודעות בספר דברי הימים**, ירושלים תשל"ז.